

ОЦІНКА СТАНУ ЗОВНІШНЬОТОРГОВЕЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Власюк Тарас Олександрович,
кандидат економічних наук

У статті аналіз глибинних процесів у сфері зовнішньої торгівлі та здійснено комплексну оцінку цієї сфери з точки зору забезпечення економічної безпеки держави. У процесі дослідження використано методологічний підхід, що базується на поєднанні в єдиний технологічний цикл методів аналізу ієрархій, порівняльного кількісного аналізу та статистичних методів.

Ключові слова: зовнішньоторговельна безпека, відкритість економіки, конкурентоспроможність, експортний потенціал.

Vlasiuk Taras

ASSESSMENT OF THE STATE OF FOREIGN TRADE SECURITY OF UKRAINE

The article analyzes the underlying processes in foreign trade and comprehensive assessment of this area in terms of economic security. In the process of research, a methodological approach based on the combination of hierarchy analysis, comparative quantitative analysis and statistical methods in a single technological cycle is used.

Keywords: foreign trade security, openness of the economy, competitiveness, export potential.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню питань ступеня відкритості національної економіки присвячені дослідження Г.Я. Аніловської, О.І. Кремень, К.І. Ладиченко, О.Р. Саніної та інших науковців [1; 3–6; 8]. Водночас проблематика оцінки сучасного стану зовнішньоторговельної безпеки національної економіки в науковій літературі висвітлена недостатньо, відтак потребує більш поглибленого вивчення.

Метою статті є проведення ретроспективного аналізу тенденцій у сфері зовнішньоторговельної безпеки України для вироблення рекомендацій щодо напрямів її зміцнення.

Виклад основного матеріалу. Пожвавлення процесів інтеграції та глобалізації зумовлює зростання масштабності міжнародних торговельних відносин і сприяє формуванню відповідних систем регулювання обміну товарами та послугами. У межах цих систем формується механізм регулювання міжнародної торгівлі, що

позначається на зовнішньоторговельній політиці окремих держав, яка спрямована на захист національних економічних інтересів на зовнішніх ринках та потребує трансформації регуляторної політики держав. Для економіки України властивий високий рівень зовнішньої відкритості й ефективна зовнішньоторговельна політика. Її реалізація здійснюється з урахуванням імперативів глобалізації, що може стати найвагомим чинником захисту національних інтересів, підвищення міжнародної конкурентоспроможності та забезпечення економічної безпеки держави в цілому.

В основу дослідження покладена ієрархічна трирівнева модель оцінки зовнішньоторговельної безпеки, отримана в результаті проведеного системного аналізу та ієрархічного структурування проблеми. Розрахунки здійснені на базі системи показників, що розташовані на нижньому рівні ієрархічної моделі та характеризують стан і результативність проблеми, котра досліджується [2].

Така процедура є необхідною для своєчасного виявлення і відстеження загроз, що виникають, та визначення напрямів і шляхів їх запобігання. Об'єктивне та своєчасне визначення найбільш вагомих ризиків і небезпек є важливою передумовою прийняття ефективних управлінських рішень у системі забезпечення економічної безпеки. Вирішення цих завдань у галузі державного регулювання зовнішньоторговельною сферою потребує створення системи оцінювання та постійного моніторингу процесів, що відбуваються в цій сфері.

Для дослідження особливостей, тенденцій та закономірностей розвитку міжнародної торгівлі товарами та послугами обрано період 2006–2015 рр. Такий вибір зумовлений насамперед потребою дослідження напрямів і проблем розвитку, котрі визначаються в довгостроковому періоді, та необхідністю дослідження зовнішньої торгівлі, на яку суттєво впливав розвиток світових тенденцій економіки, у т. ч. кризові явища, що виникли в 2007–2008 рр. та мають місце в окремих економіках і дотепер. Для періоду, який вивчався, була характерною активізація інтеграційних процесів, пов'язаних зі вступом нашої країни до СОТ. Крім того, відбулося підписання економічної частини Угоди про асоціацію з ЄС, сталися зміни в геополітичному курсі держави, на сході України розгорнувся воєнно-політичний конфлікт. Усе це вплинуло на розвиток зовнішньоторговельної сфери.

Для оцінки зовнішньоторговельної безпеки пропонується методичний підхід, що базується на поєднанні в єдиний технологічний цикл методів системного аналізу, аналітичного планування та статистичного аналізу. Процедура оцінювання проводиться на основі ієрархічної моделі, отриманої за результатами системного аналізу проблеми та її структуризації. Таким чином, інтегральна оцінка рівня зовнішньоторговельної безпеки передбачає використання 25 показників, згрупованих за 5 характеристиками, якими є: ступінь включення України у світову торгівлю (торговельна інтеграція); інтенсивність зовнішньоторговельної діяльності; рівень реалізації експортного потенціалу; чутливість зовнішньоторговельної сфери до змін на світових ринках; відповідність вимогам світового ринку [2].

Вагові коефіцієнти показників визначені на основі методу головних компонент (МГК) із використанням пакета *Statistica*. Отримані результати дозволили розподілити у шкалі 0–1

вагомість кожного із включених до переліку індикаторів. У підсумку серед вибраних характеристик найбільшу вагу отримали показники, що відображають відповідність вимогам світового ринку (0,233) та рівень реалізації експортного потенціалу країни (0,232). Причому ці характеристики мають майже однакові значення вагових коефіцієнтів. Решта характеристик отримали такі значення вагових коефіцієнтів: ступінь включення в світову торгівлю – 0,197; інтенсивність зовнішньої торгівлі – 0,186; чутливість до змін на зовнішніх ринках – 0,152 (рис. 1).

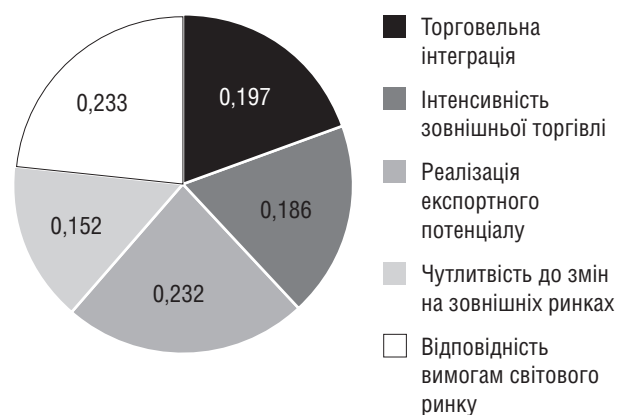
У табл. 1 представлена система показників з вагами кожного показника у блоці та з вагою кожного блоку в інтегральному показнику.

Розрахунки, здійснені на базі 25 кількісних показників з використанням отриманих вагових коефіцієнтів, дозволяють відслідкувати динаміку рівня зовнішньоторговельної безпеки як у цілому, так і за окремими детермінантами.

1. **Торговельна інтеграція (ступінь включення у світову торгівлю).** Безпосередня і активна участь України в інтеграційних процесах об'єктивно зумовлена перевагами міжнародного поділу праці, а також правилами, що формуються на світовому ринку та прагненням швидше подолати глибоку економічну кризу, забезпечити стабільний розвиток продуктивних сил і на цій основі підняти життєвий рівень населення.

У період, який досліджується, спостерігається активізація участі нашої країни в глобальних

Рис. 1. Розподіл вагових коефіцієнтів за складовими інтегральної оцінки рівня зовнішньоторговельної безпеки

Джерело: розраховано та складено автором.

Таблиця 1. Вагові коефіцієнти індикаторів зовнішньоторговельної безпеки держави

Інтегральна оцінка рівня зовнішньоторговельної безпеки держави (1)	Блоки інтегрального показника	Індикатори зовнішньоторговельної безпеки держави
	Торговельна інтеграція (0,1969)	
		Коефіцієнт участі країни в міжнародному поділі (0,0446)
		Імпортна квота (0,0451)
		Експортна квота (0,0309)
		Коефіцієнт збалансованості зовнішньоторговельної діяльності (0,0247)
Інтенсивність зовнішньої торгівлі (0,1859)		Обсяг експорту в розрахунку на душу населення (0,0466)
		Обсяг імпорту в розрахунку на душу населення (0,0503)
		Обсяг зовнішньоторговельного обороту в розрахунку на душу населення (0,0492)
		Експортна активність підприємств (0,0274)
		Імпортна активність підприємств (0,0124)
Реалізація з експортного потенціалу (0,2323)		Коефіцієнт покриття експортом імпорту (0,0524)
		Коефіцієнт ефективності експорту (0,0481)
		Частка сировинного та низького ступеня переробки експорту промисловості (0,0534)
		Частка високотехнологічного експорту (0,0488)
		Коефіцієнт випередження темпами зростання експорту темпів зростання ВВП (0,0296)
Чутливість до змін на зовнішніх ринках (0,1519)		Коефіцієнт концентрації товарного імпорту (0,0139)
		Коефіцієнт концентрації товарного експорту (0,0459)
		Індекс диверсифікації імпорту (0,0489)
		Індекс диверсифікації експорту (0,0455)
		Коефіцієнт випередження темпами зростання валового імпорту темпів зростання валового внутрішнього продукту країни (0,0277)
Відповідність вимогам світового ринку (0,2330)		Співвідношення цін на внутрішньому та зовнішньому ринках (0,0529)
		Показник схожості структури експортних та імпортних потоків (0,0486)
		Частка провідної країни-експортера в загальному обсязі (0,0472)
		Частка провідної країни-імпортера в загальному обсязі (0,0458)
		Індекс умов торгівлі (0,0385)

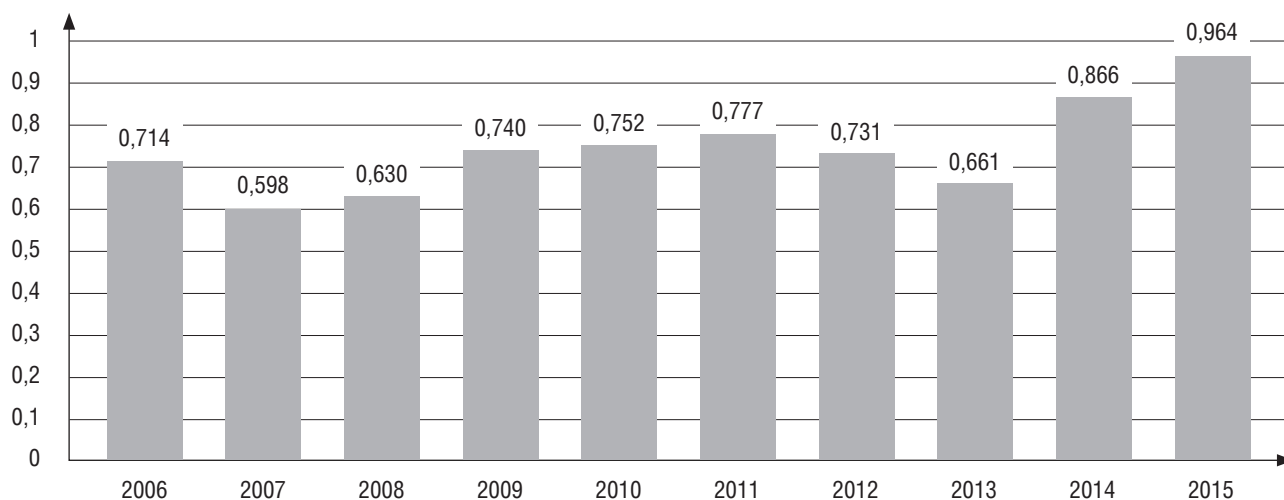
Джерело: складено автором.

світогосподарських процесах, завдяки чому поглиблюються економічні зв'язки України з багатьма зарубіжними партнерами. Результати розрахунків свідчать, що після періоду світової фінансової кризи рівень торговельної інтеграції помітно зростав до 2012 р., а після зниження, яке відбулося протягом 2013–2014 рр., у наступні два роки він набув максимального значення (рис. 2).

Інтегрованість насамперед характеризується відкритістю економіки та кількісно оцінюється такими показниками, як експортна, імпортна та зовнішньоторговельна квоти, коефіцієнт

участі країни в міжнародному поділі та коефіцієнт збалансованості зовнішньої торгівлі [2]. Розрахунки проведено саме за цими показниками. Суттєве збільшення індексу в останні два роки досліджуваного періоду пояснюється передусім значним зростанням значень експортної квоти, показника відкритості економіки та коефіцієнта участі країни у міжнародному поділі, а також зумовлене помітним перевищенням темпів падіння ВВП над темпами скорочення обсягів експорту, що відбулося внаслідок втрати значної частки виробничого потенціалу країни в період загострення політичного протистояння.

Рис. 2. Динаміка Індексу інтеграції України у світову торгівлю в 2006–2015 рр.

Джерело: розраховано та складено автором.

Погіршення торговельних умов та зменшення вітчизняного платоспроможного попиту зумовили суттєве зниження річних темпів обсягів імпорту в 2014–2015 рр. (відповідно 28 та 30 %), що значно перевищувало темпи падіння обсягів експортних поставок (скорочення експорту в ці роки становило відповідно 14 та 27 %). Уповільнені темпи падіння обсягів експорту порівняно з темпами скорочення імпорту позитивно вплинули на значення імпортової квоти та показник збалансованості зовнішньої торгівлі. Таким чином, відбулось покращення значень показників, що характеризують рівень торговельної інтегрованості країни у 2014–2015 рр.

Однак не слід забувати про те, що, зіткнувшись із сучасними реаліями втрати традиційних ринків, передусім ринку РФ, потрібно усвідомлювати масштабність проблеми й необхідність практичного забезпечення товарної та географічної диверсифікації експортно-імпортних операцій як необхідної умови зміцнення економічної безпеки держави в цілому. Адже поточні негативні зміни у зовнішньоторговельній сфері, пов'язані з погіршенням торговельних відносин з основним торговельним партнером – РФ, на долю якого припадало більше третини імпорту та більше чверті експорту країни, ще раз підтвердили факт: надмірна концентрація зовнішньоторговельних потоків генерує ризики та загрози зовнішньоторговельній та економічній безпеці держави.

Погоджуючись із авторами [2–5], варто назвати чинники, що зумовлюють інтегрованість

економіки: це природно-географічні та геополітичні фактори; загальний економічний потенціал; галузева структура; рівень конкурентоспроможності національних виробників; внутрішній та зовнішній попит. Для порівняння розглянемо значення цих показників в Україні та деяких інших країнах світу (табл. 2).

Україна вважається країною з високим рівнем відкритості економіки [3; 6], багато авторів навіть стверджують про її надмірний рівень. Проте, ураховуючи наведені в табл. 2 фактичні дані, можна стверджувати, що високий рівень відкритості економіки мають країни з трансформаційною економікою. Це, зокрема, країни «Вишеградської четвірки» та країни Балтії. Причому всі з них, окрім Польщі, значно випереджають Україну за всіма показниками відкритості. Для більшості високорозвинених країн, як-от для держав «Великої сімки», притаманний більш низький рівень відкритості. Але, якщо порівняти показники відкритості економіки Німеччини, то їх рівень мало відрізняється від показників України, а в Бельгії вони значно перевищують рівень України.

Загалом для країн, де характерними є великі обсяги торгівлі фінансовими послугами або через які проходять значні транзитні потоки, зовнішньоторговельна квота сягає 150 % і більше. Таким чином, питання щодо оптимальних чи граничних значень показників відкритості економіки, яке передбачає насамперед інтегрованість внутрішнього ринку до світового, а отже, зовнішньоторговельну відкритість національної економіки,

Таблиця 2. Показники відкритості економік (торговельної інтеграції) деяких країн світу в 2015 р., %

Країни	Показники торговельної інтеграції				
	Зовнішньо-торговельна квота	Експортна квота	Імпортна квота	Коефіцієнт участі у міжнародному поділі	Коефіцієнт збалансованості зовнішньої торгівлі
Бельгія	170,7	87,9	82,8	3,9	0,03
Фінляндія	52,4	26,0	26,3	1,2	-0,01
Швеція	57,4	28,9	28,5	1,3	0,01
Литва	241,8	114,8	127,0	5,1	-0,05
Естонія	123,1	58,0	65,2	2,6	-0,06
Польща	83,4	42,3	41,1	1,9	0,01
Угорщина	161,3	83,2	78,1	3,7	0,03
Чехія	164,9	87,3	77,6	3,9	0,06
Словаччина	172,3	87,3	84,9	3,9	0,01
Україна	77,3	39,4	37,8	1,8	0,02
США	21,3	8,4	12,9	0,4	-0,21
Японія	31,2	15,3	15,9	0,7	-0,02
Німеччина	77,0	40,3	36,6	1,8	0,05
Великобританія	38,2	16,2	22,0	0,7	-0,15
Франція	44,9	21,1	23,9	0,9	-0,06
Італія	51,4	28,7	22,7	1,3	0,12
Канада	57,7	30,1	27,6	1,3	0,04

Джерело: [7].

є дискусійним. Їх потрібно розглядати в комплексі з іншими показниками економічної діяльності, урахувавши особливості конкретної економічної системи.

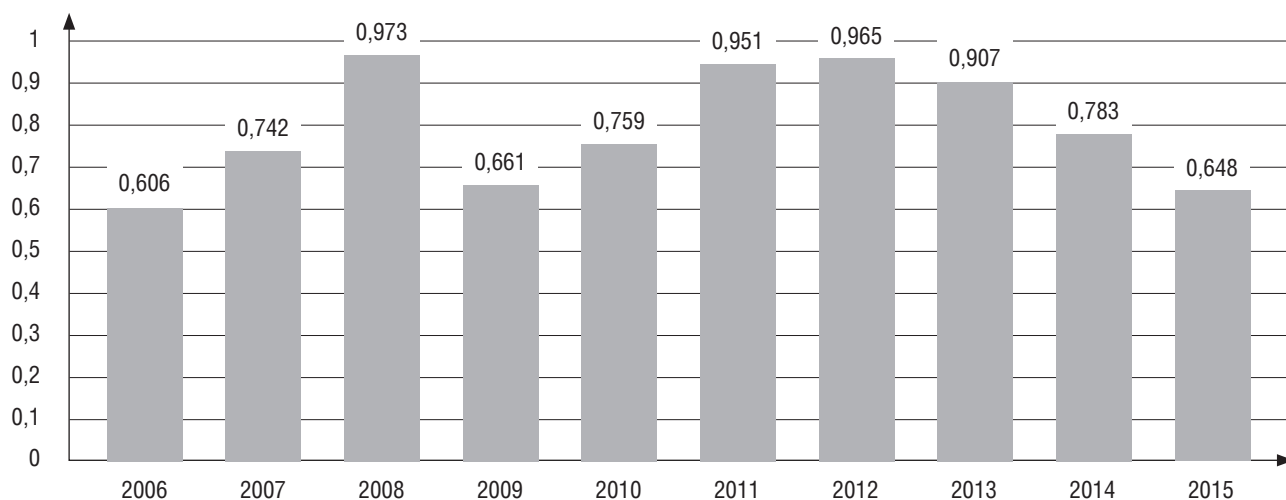
Стосовно України, можна сказати, що підвищення значення показників зовнішньоторговельної відкритості, з одного боку, свідчить про розвиток зовнішньоторговельних зв'язків та посилення ролі зовнішньоторговельної сфери в процесі стимулювання розвитку економічної системи. Але, з іншого боку, слід враховувати, що ці показники зростали на фоні падіння споживчого попиту та загального економічного потенціалу. Так, ВВП на душу населення в Україні зменшився з 4 029 дол. США у 2013 р. до 2115 дол. США – у 2015 р.; за паритетом купівельної спроможності (ПКС): з 8 630 дол. США у 2013 р. до 7 940 дол. США – у 2015 р. Для порівняння: у Німеччині ВВП на душу населення у 2015 р. склав 40 849 дол. США (за ПКС – 48 041 дол. США), у Польщі – 12 554 дол. США (за ПКС – 26 862 дол. США) [9].

2. *Інтенсивність зовнішньоторговельної діяльності.* Щодо інтенсивності зовнішньоторговельної діяльності, то варто звернути увагу на відсутність стійких позитивних тенденцій протягом досліджуваного періоду. Відтак це є підтвердженням того, що економічна система держави не здатна реагувати на виклики та загрози як внутрішнього, так і зовнішнього характеру (рис. 3). Про це, зокрема, свідчать значні коливання значення Індексу інтенсивності зовнішньоторговельної діяльності.

Оцінка інтенсивності зовнішньоторговельної діяльності здійснювалась за допомогою таких показників: обсяги експорту, імпорту та зовнішньоторговельного обігу в розрахунку на душу населення та рівень експортної та імпортної активності підприємств.

Найбільш сприятливих результатів досягнуто в 2008 р., коли були продемонстровані рекордні для України обсяги зовнішньоторговельних потоків. Різка падіння зовнішньоторговельної

Рис. 3. Динаміка Індексу інтенсивності зовнішньоторговельної діяльності в 2006–2015 рр.

Джерело: розраховано та складено автором.

діяльності в 2009 р. змінювалось на поступове зростання впродовж наступних трьох років. Ескалація негативних наслідків від розгортання кризових явищ у державі в поєднанні з руйнівним впливом збройного протистояння супроводжувалися фізичним знищенням виробничих потужностей та масштабною зупинкою промислового виробництва, що критично позначалося на інтенсивності зовнішньоторговельної діяльності України в останні роки досліджуваного періоду та негативно впливало на значення індикаторів. Падіння обсягів зовнішньоторговельного обороту в розрахунку на душу населення у кризові хвилі 2009–2010 та 2014–2015 рр. сягали 20–40 %.

Зменшення обсягів товарообігу безпосередньо пов'язане із втратою російських ринків збуту. За даними Державної служби статистики, тільки в 2015 р. Україна скоротила експорт товарів до РФ на 60,3 %, імпорт із РФ – на 66,3 %. Значна кількість українських виробників у своєму експорті були орієнтовані на російський ринок. Різке скорочення обсягів експорту також позначалося на виробничому секторі. Така ситуація потребує з боку держави вжиття невідкладних заходів зі створення сприятливих умов для підтримки експортної діяльності, у т. ч. лобюванні інтересів українських експортерів на світових ринках. Статистика щодо активності підприємств у здійсненні експортно-імпортних операцій свідчить про таке. Хоча впродовж 2014–2015 рр. відбулось незначне відновлення рівня показників зовнішньоторговельної активності підприємств до втраченого

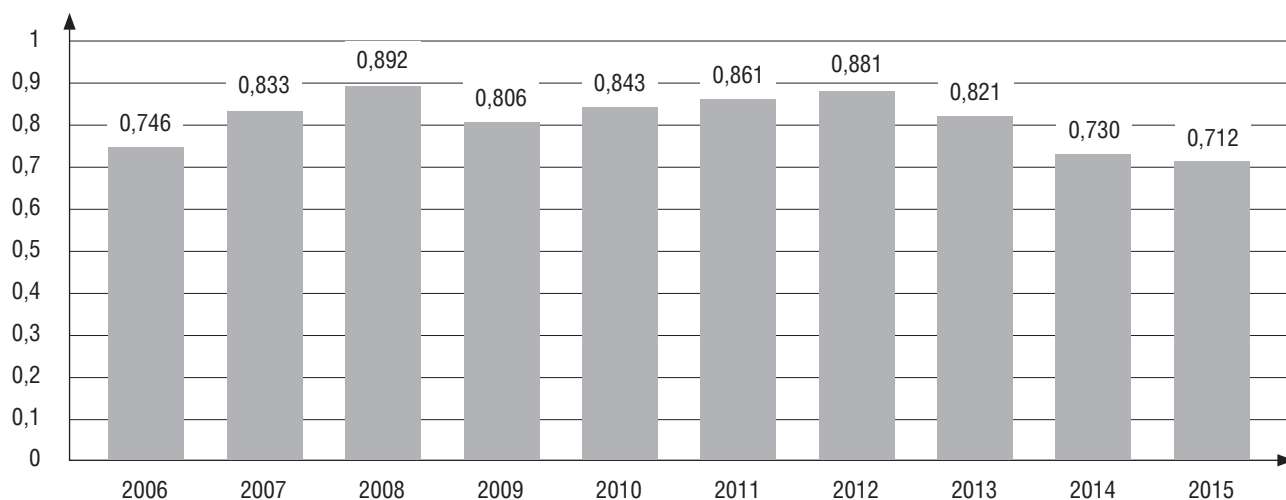
рівня 2008 р., проте фактичні дані свідчать про досить низький рівень участі корпоративного сектору України в зовнішньоторговельній діяльності.

Складна геополітична ситуація, втрата значної частини експортного потенціалу національної економіки – ці насущні питання для свого вирішення потребують прискореного заміщення втрачених торговельних ніш.

У цілому слід зауважити, що причиною такої складної ситуації в зовнішньоторговельній сфері України, яка залишається ключовим чинником вітчизняної економіки, стали численні прорахунки державної економічної політики щодо сприяння розвитку експортоорієнтованих галузей, водночас імпорتنій експансії сприяла волюнтаристська валютно-кредитна політика. Проте, зокрема, свідчить динаміка збільшення імпоротної ємності внутрішнього ринку України.

3. Реалізація експортного потенціалу. Однією з основних детермінант успішного функціонування зовнішньоторговельної сфери в умовах глобального поступу є зміцнення експортного потенціалу зі стратегічною орієнтацією на експорт конкурентоспроможної технологічної продукції та визначення перспективних ринків збуту. Питання розвитку та забезпечення успішної реалізації експортного потенціалу нашої країни входить до переліку ключових завдань зовнішньоторговельної сфери в контексті зміцнення конкурентоспроможності вітчизняної економіки та укріплення її позицій на світових

Рис. 4. Динаміка Індексу реалізації експортного потенціалу в 2006–2015 рр.

Джерело: розраховано та складено автором.

ринках товарів та послуг, що лежить в площині національних інтересів.

Індекс реалізації експортного потенціалу розрахований за показниками: коефіцієнт покриття експорту імпортом, коефіцієнт ефективності експорту країни, коефіцієнт еластичності темпів зростання експорту до ВВП, питома вага сировинного та низького ступеня переробки експорту промисловості товарів і питома вага високотехнологічного експорту в загальному обсязі експорту.

Результати розрахунків засвідчують відсутність позитивної динаміки реалізації експортного потенціалу України. Особливих втрат Україна зазнає у період загострення політичної ситуації (рис. 4).

За останні роки періоду, що вивчався, відбулися зміни у структурі експорту, які, на жаль, сприяють значним втратам фактичної експортної виручки. Товарна структура експорту, що нині склалася, не відповідає національним інтересам. Основу вітчизняного експорту становлять товари сировинного та низького ступеня переробки, їх питома вага в 2014–2015 рр. перевищувала 80 % товарного експорту. Погіршення зовнішньоторговельних умов, пов'язане з розгортанням воєнного конфлікту, негативно позначилося на змінах експортних поставок технологічних товарів.

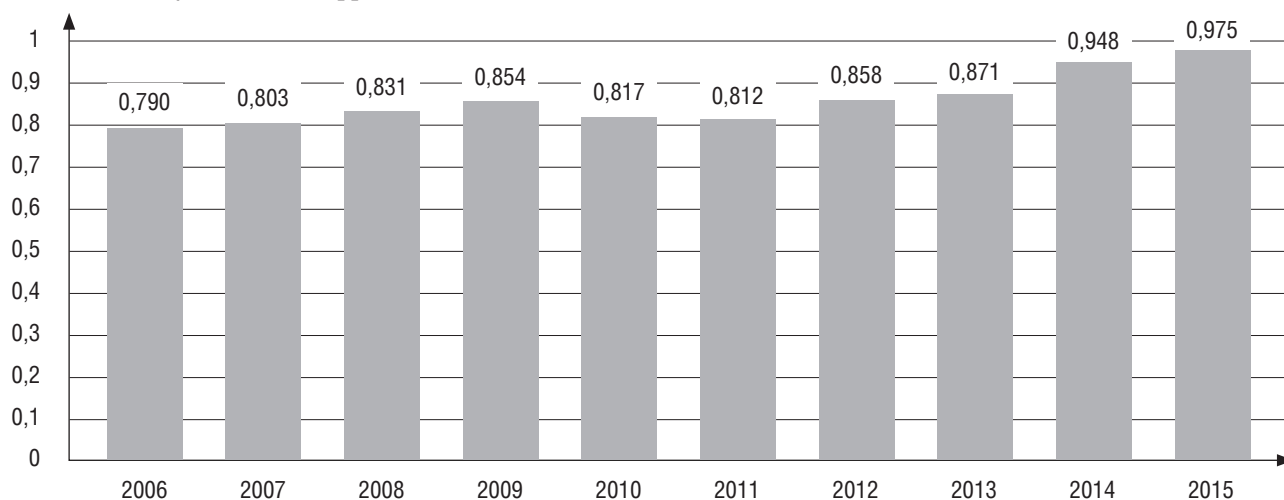
Позитивно на зміну Індексу реалізації експортного потенціалу в 2014–2015 рр. вплинуло лише суттєве зростання коефіцієнта покриття

експортом імпорту, що за останнє десятиріччя в ці роки у своєму значенні перевищив 1. Це було досягнуто завдяки зростанню експорту продуктів аграрного сектору¹, збереженню значних обсягів торгівлі послугами та більш швидкому падінню імпорту порівняно з експортом.

Решта індикаторів демонструють негативну динаміку та негативно впливають на значення Індексу реалізації експортного потенціалу. Депресивні тенденції в економіці у 2014–2015 рр. призвели до поглиблення проблем стосовно якісної структури експорту. Зокрема, посилилася тенденція до зростання питомої ваги сировинного та низького ступеня переробки експорту, що традиційно складає основу товарної структури вітчизняного експорту. Якщо в період 2008–2013 рр. питома вага цих груп товарів перебувала в межах 76–77 %, то в 2014–2015 рр. вона зросла до 81 %. Водночас за час збройного протистояння відбулося стрімке скорочення питомої ваги високотехнологічного експорту, що також негативно вплинуло на оцінку реалізації експортного потенціалу: у період до 2014 р. цей показник коливався в інтервалі 16–19 %, після цього він знизився до 13 %. Звичайно, такі структурні параметри товарного експорту України не відповідають сучасним тенденціям світового розвитку та є негативними чинниками в системі забезпечення економічної безпеки держави.

¹ Таке зростання значною мірою зумовлено підписанням Угоди про асоціацію України з ЄС і наданням з боку ЄС односторонніх преференцій доступу України до ринку Європейського Союзу.

Рис. 5. Динаміка Індексу чутливості зовнішньоторговельної сфери до змін на зовнішніх ринках у 2006–2015 рр.

Джерело: розраховано та складено автором.

Суттєве скорочення обсягів експорту товарів та послуг за останні два роки вплинуло на значення показника ефективності експорту країни, що демонструє відносну величину виручки на душу населення від кожного експортованого відсотка ВВП порівняно зі середньосвітовою величиною, прийнятою за 100 %. Значення цього показника зменшилося із 155 % у 2013 р. до 100 % та 61 % відповідно у 2014 та 2015 рр. Максимальний рівень показника ефективності експорту за десятирічний період було досягнуто в 2008 р. В Україні він становив 204 %, у розвинених країнах світу – більше 400 % [5].

Таким чином, відсутність стійких позитивних тенденцій протягом десятирічного періоду, що розглядається, за всіма показниками спричинили коливання Індексу реалізації експортного потенціалу в інтервалі 0,712–0,892. При цьому найнижчі його значення спостерігаються в 2014–2015 рр., що пояснюється погіршенням більшості показників унаслідок поглиблення економічної кризи, зумовленої розгортанням збройного конфлікту.

4. Чутливість до змін на зовнішніх ринках. У контексті світової глобалізації та зростання інтенсивності інтеграційних процесів питання здатності економіки до реагування на вплив зовнішніх чинників є надзвичайно важливим. З огляду на забезпечення економічної безпеки держави, для України це питання є особливо актуальним за умов, коли, як уже зазначалося, рівень відкритості національної економіки значно перевищує показники більшості розвинутих країн світу.

Чутливість до змін на зовнішніх ринках оцінювалася за переліком індикаторів, до якого ввійшли: індекси концентрації та диверсифікації експорту, показники концентрації та диверсифікації імпорту, коефіцієнт випередження темпами зростання імпорту темпів зростання валового внутрішнього продукту.

Зміна Індексу чутливості зовнішньоторговельної сфери до змін на зовнішніх ринках за досліджуване десятиріччя свідчить про позитивну динаміку: його значення в 2015 р. порівняно із 2006 р. зросло на 23 % (рис. 5). Такі зміни насамперед спричинені збільшенням показників диверсифікації експорту й імпорту та зменшенням коефіцієнта концентрації товарного експорту за цей період.

Серед показників, що були використані для розрахунку Індексу чутливості зовнішньоторговельної сфери до змін на зовнішніх ринках, є лише один, що за весь період практично не змінив свого значення, – це коефіцієнт випередження темпами зростання імпорту темпів зростання валового внутрішнього продукту.

Різноманітність українського імпорту й експорту в часі поступово розширюється, про що свідчить збільшення значень індексів диверсифікації, наприклад, їх значення в 2015 р. зросло порівняно з 2006 р. відповідно з 0,323 до 0,435 та з 0,593 до 0,682. Помітне їх зростання відбулося в 2014–2015 рр. Із втратою російських ринків у цей період однією з тенденцій економічної політики була диверсифікація ринків збуту українських

Таблиця 3. Індекси диверсифікації та концентрації товарного експорту й імпорту деяких країн світу в 2015 р.

Країни світу	Індекс диверсифікації експорту	Індекс диверсифікації імпорту	Індекс концентрації експорту	Індекс концентрації імпорту
Бельгія	0,371	0,302	0,096	0,094
Фінляндія	0,506	0,220	0,141	0,094
Швеція	0,639	0,493	0,267	0,111
Литва	0,457	0,322	0,133	0,098
Естонія	0,470	0,303	0,117	0,103
Польща	0,374	0,303	0,065	0,054
Угорщина	0,413	0,294	0,125	0,084
Чехія	0,407	0,290	0,118	0,074
Словаччина	0,456	0,290	0,185	0,074
Україна	0,682	0,435	0,135	0,123
США	0,246	0,201	0,097	0,089
Японія	0,433	0,256	0,135	0,089
Німеччина	0,321	0,174	0,107	0,067
Велика Британія	0,342	0,221	0,112	0,077
Франція	0,354	0,230	0,114	0,081
Італія	0,351	0,227	0,054	0,065
Канада	0,377	0,216	0,140	0,069

Джерело: [8].

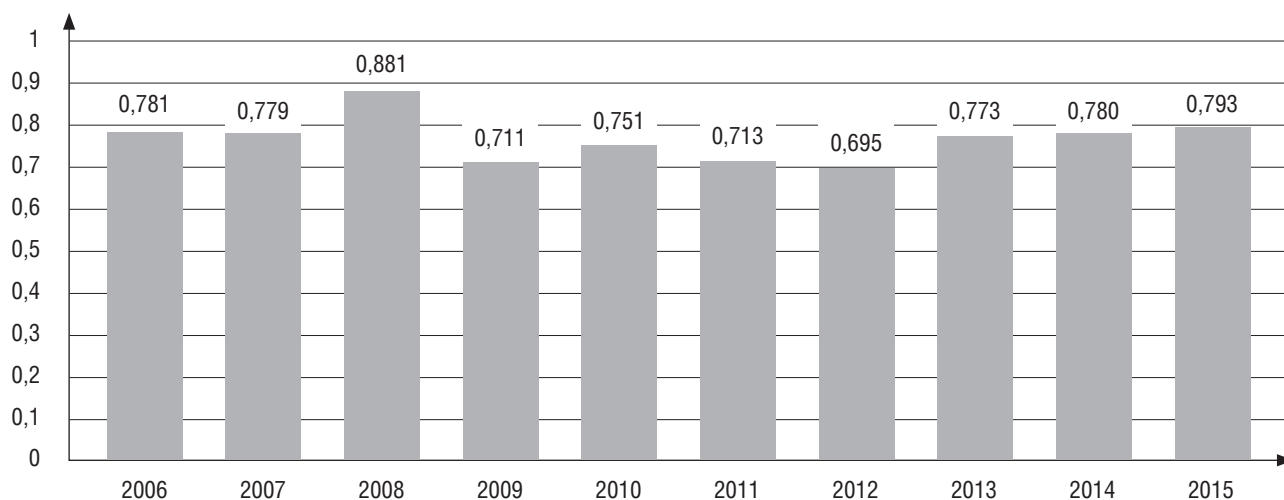
товарів та послуг, подолання монопольної залежності від російського ринку та переорієнтація на ринки інших держав, зокрема європейських. Результатами такої політики є хоч і незначне, але зменшення показників концентрації товарного імпорту. Проте в частині експорту стійких тенденцій до зниження поки що не спостерігається.

Наголосимо, що при цьому структура українського експорту в міжнародних порівняннях характеризується середнім рівнем товарної концентрації. Так, якщо в 2015 р. Індекс концентрації експорту нашої країни становив 0,135, то в країнах «Вишеградської четвірки» він перебував у межах 0,065–0,185, а в країнах «Великої сімки» – у межах 0,054–0,140. Значення Індeksu товарної диверсифікації експорту в 2015 р. в Україні становило 0,682 (табл. 3). Разом з тим у динаміці, як уже йшлося, упродовж досліджуваного періоду зберігається стійка тенденція до зростання цього показника. Але основу конкурентних переваг України, на жаль, становить експорт сировини та продукція низького ступеня переробки (метали і напівфабрикати з них та продукція сільського господарства).

Україна зберігає достатньо високий рівень диверсифікації й імпорту, що вказує на зниження залежності від світової кон'юнктури обмеженої кількості товарів. При цьому рівень товарної диверсифікації експорту вище Індeksu диверсифікації імпорту, що демонструє наявність значного конкурентного потенціалу країни.

5. Відповідність вимогам світового ринку. За Індексом, який характеризує адаптацію національної економіки та правил поведінки до вимог жорсткого конкурентного середовища та умов функціонування світових ринків, у період, котрий досліджувався, значних позитивних зрушень не сталося (рис. 6). Слід зазначити, що ця характеристика оцінювалася за співвідношенням цін на внутрішньому та зовнішньому ринках, показником подібності (схожості) структури експортних та імпортних потоків країни із загальносвітовими тенденціями, показниками питомої ваги основного торговельного партнера в загальних обсягах імпортних та експортних товарних потоків, ціновим Індексом умов торгівлі.

Рис. 6. Динаміка Індексу відповідності вимогам світового ринку в 2006–2015 рр.

Джерело: розраховано та складено автором.

Деяке підвищення значення Індексу, який розглядається, спричинене скороченням питомої ваги провідної країни-партнера, яким є Російська Федерація, у загальних обсягах зовнішньоторговельних потоків: її частка в імпорті знизилася з 29,0 % у 2011 р. до 12,7 % – у 2015 р.; в експорті – з 35,3 % у 2011 р. до 20,0 % – у 2015 р. Падіння обсягів зовнішньоторговельного обміну з провідним торговельним партнером з точки зору вразливості зовнішньоторговельної сфери до змін на зовнішніх ринках, а значить і з позиції рівня економічної безпеки держави, є позитивним фактом.

Однак не треба забувати, що згортання зовнішньоторговельних відносин з караїною-агресором негативно позначилося на вітчизняних експорто- та імпортоорієнтованих галузях. Після втрати Україною російських ринків одним із нагальних стало питання адаптації вітчизняної економіки до європейських ринків. Проте очікуваного відновлення зростання українського експорту не вдалося досягнути через низьку конкурентоспроможність українських товарів на європейських ринках. Тенденції зовнішньоторговельних операцій характеризуються суттєвим падінням обсягів торгівлі, що значно погіршує ситуацію у виробничій та інвестиційній сферах.

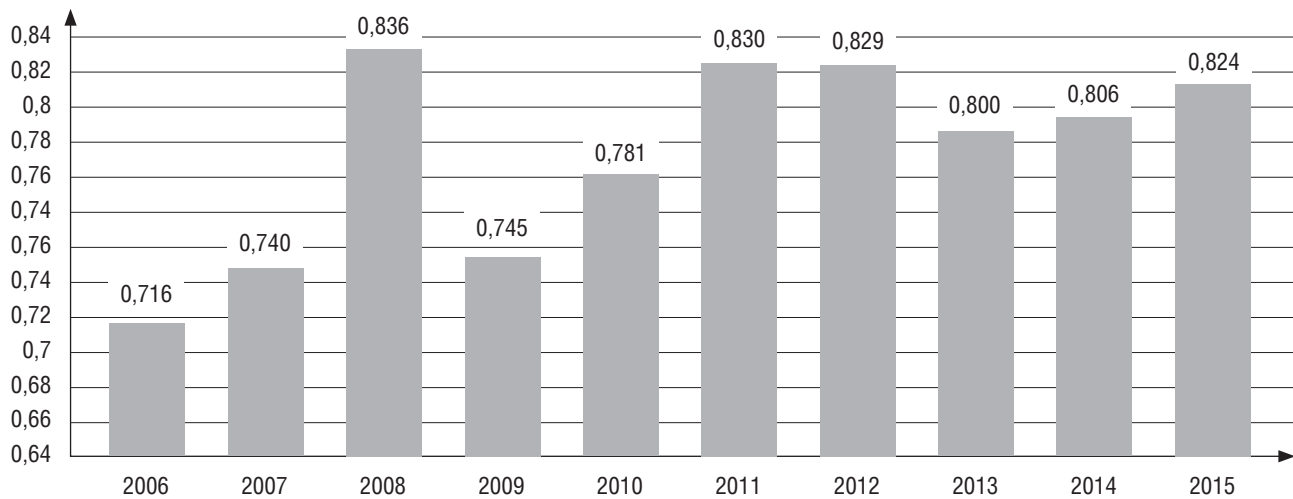
Упродовж десятирічного періоду, який характеризується, зростання Індексу відповідності вимогам світового ринку стримувало зменшення значення Індексу умов торгівлі, суттєвий вплив на що здійснювали: несприятлива цінова

кон'юнктура на світових товарних ринках, зокрема, на основні товари українського експорту – чорні метали, залізорудну сировину, добрива, зернові; застосування торговельних обмежень з боку країн – членів Митного союзу, насамперед Російської Федерації; втрата виробничих потужностей, інфраструктури та руйнування господарських зв'язків через збройний конфлікт на сході України. Також на погіршення умов торгівлі суттєво впливали інфляційні чинники.

Проведені розрахунки дають можливість зробити узагальнені висновки щодо рівня зовнішньоторговельної безпеки в Україні. За десять років найбільше значення цього інтегрального Індексу зафіксоване в 2008 р. Протягом досліджуваного періоду стійких тенденцій щодо зміни цього показника не спостерігалось. У межах десятирічного періоду відбувалося коливання його значення в інтервалі 0,716–0,836 (рис. 7). Попри загострення численних суперечностей у цій сфері, у т. ч. і під впливом несприятливої економічної та політичної ситуації в країні, в останні роки десятирічки порівняно з докризовим періодом рівень зовнішньоторговельної безпеки дещо зріс. Цьому передусім сприяла сучасна трансформація зовнішньоторговельного співробітництва України в умовах європейської інтеграції.

Залучення вітчизняної економіки до світових інтеграційних процесів сприяє розширенню можливостей України щодо здійснення торговельних операцій на міжнародних ринках. Попри

Рис. 7. Динаміка інтегрального Індексу рівня зовнішньоторговельної безпеки в 2006–2015 рр.

Джерело: розраховано та складено автором.

сприятливі зовнішні умови для розвитку зовнішньої торгівлі існують перешкоди внутрішнього характеру – воєнно-політичний конфлікт на сході країни, погіршення економічних відносин з основним торговельним партнером, кризовий стан економіки держави. Таким чином, змінюються умови й можливості співпраці вітчизняних підприємств із торговельними партнерами. Окремі напрями міжнародної торговельної співпраці стають тривалими, формують закономірності їх розвитку, інші – мають короткостроковий характер, відображаючи певні тенденції співпраці.

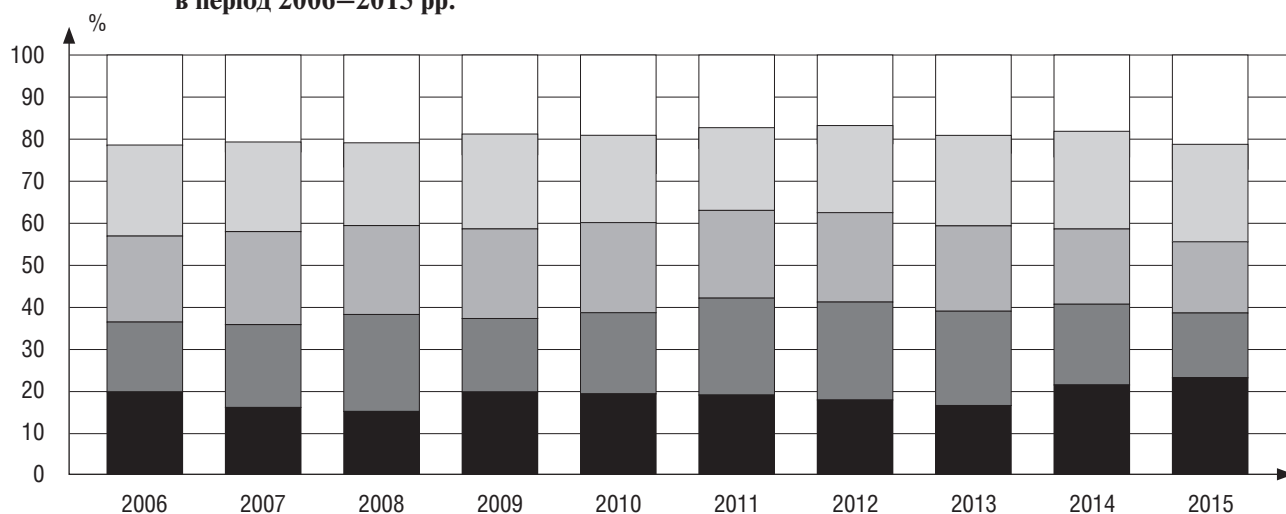
Збільшення значення інтегрального Індексу зовнішньоторговельної безпеки в останні роки більшою мірою зумовлені зростанням індексів торгової інтеграції та чутливості до змін на зовнішніх ринках (рис. 8). Індекси інтенсивності зовнішньої торгівлі та реалізації експортного потенціалу України демонструють негативну динаміку в останні роки досліджуваного періоду, чим гальмують зростання інтегрального індексу. Основними причинами негативних тенденцій, як уже зазначалося, є геополітичні проблеми, фактично повне або часткове виключення з прямої участі в зовнішньоекономічних зв'язках підприємств окупованих територій, нестабільність національної валюти й національної економіки. Проте саме збільшення інтенсивності зовнішньої торгівлі та реалізація експортного потенціалу мають стати локомотивом для розвитку економіки, зростання ВВП та зміцнення економічної безпеки держави.

Висновки

Аналіз тенденцій у сфері зовнішньоторговельної безпеки України в період 2006–2015 рр. свідчить про відсутність стійких тенденцій щодо покращення ситуації в цій сфері. Поряд із цим простежуються негативні процеси, зумовлені взаємодією зовнішніх та внутрішніх чинників. Серед внутрішніх чинників можна виокремити: поглиблення економічної кризи та гальмування процесів структурної перебудови національної економіки на інноваційній основі. Основними зовнішніми чинниками негативного впливу є продовження воєнного протистояння на території держави. Поеднання і взаємне підсилення впливу цих чинників призводить до негативних ефектів розвитку економіки. Оцінка зовнішньоторговельної безпеки держави, здійснена на основі використання аналітичної моделі, дає змогу визначити основні напрями її зміцнення.

Ключовим орієнтиром зміцнення зовнішньоторговельної безпеки залишається формування конкурентних переваг національної економіки шляхом оптимізації її структури, прискорення процесів модернізації та активізації інноваційних процесів, що має забезпечити новітню модель позиціонування України в міжнародному середовищі та, у свою чергу, відповідність вимогам світових ринків. Це потребує вже у короткостроковій перспективі вирішити широкий спектр невідкладних проблем, пов'язаних із розробкою ефективної моделі антикризового регулювання економічних відносин, щоб максимально пом'якшити наслідки негативних впливів та

Рис. 8. Динаміка структури інтегрального Індексу рівня зовнішньоторговельної безпеки в період 2006–2015 рр.

□ Відповідність умовам ринку. ■ Чутливість до змін на зовнішніх ринках. ■ Реалізація зовнішньоторговельного потенціалу. ■ Інтенсивність зовнішньої торгівлі. ■ Торгова інтеграція.

Джерело: розраховано та складено автором.

розбалансованості механізмів регулювання економічної політики в цілому та зовнішньоторговельної зокрема.

Вагоме місце в забезпеченні зовнішньоторговельної безпеки, як свідчить дослідження, відіграє експортний потенціал, а отже, саме він має стати локомотивом структурної перебудови економіки. Тому необхідним вважається вжиття системних заходів, спрямованих на ефективну реалізацію експортного потенціалу України та його розвиток. Активізація експортної діяльності насамперед можлива за умов прискорення

дій щодо якісних змін експорту і трансформації його структури в бік зростання високотехнологічних товарів, що можливе за умов реалізації заходів із підтримки експортної діяльності, у т. ч. лобюванні інтересів українських експортерів і формування іміджу країни на світових ринках.

Таким чином, перед Україною – ще багато завдань у сфері зміцнення зовнішньоторговельної сфери, що є необхідною умовою забезпечення економічної безпеки держави в середньо- та довгостроковій перспективах.

Список використаних джерел

1. Аніловська Г.Я. Відкрита економіка: проблеми економічної безпеки // Наук. вісник Львів. держ. ун-ту внутрішніх справ. – 2009. – № 1. – С. 36–47.
2. Власюк Т.О. Застосування аналітичного планування для оцінювання стану зовнішньоторговельної безпеки держави // Стратегічні пріоритети. – 2016. – № 1 (38). – С. 112–123. – (Серія «Економіка»).
3. Кремень О.І. Відкритість економіки та напрями її оцінки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Ekpr/2009_31/Zmist/1PDF.pdf
4. Ладиченко К.І. Індикатори вимірювання зовнішньоторговельної відкритості національної економіки // Економічний простір. – 2015. – № 95. – С. 16–25.
5. Мельник Т. Експортний потенціал України: методологія оцінки та аналіз // Міжнародна економічна політика. – 2008. – № 1–2 (8–9). – С. 241–271.
6. Саніна О.Р., Кірієнко Ю.А. Індикатори оцінки відкритості економічної системи України // Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку : [зб. наук. праць] : (спец. випуск Ін-ту підприємництва та перспективних технологій) / відп. ред. О.Є. Кузьмін. – Львів : Вид-во Львівської політехніки, 2011. – С. 158–166.
7. United Nations Conference on Trade and Development [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://unctadstat.unctad.org/wds/ReportFolders/reportFolders.aspx>

8. United Nations Conference on Trade and Development [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://unctadstat.unctad.org/wds/TableViewer/tableView.aspx>
9. World Development Indicators [Електронний ресурс] / The World Bank Group. – Режим доступу : <http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?locations=UA&start=2013&view=chart>

References

1. Anilovska, H.Ya. (2009). Vidkryta ekonomika: problemy ekonomichnoi bezpeky [Open Economy: Issues of Economic Security]. *Naukovi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav – The Scientific Bulletin of Lviv State University of Internal Affairs*, 1, 36–47 [in Ukrainian].
2. Vlasniuk, T.O. (2016). Zastosuvannya analitychnoho planuvannya dlia otsiniuvannya stanu zovnishnotorhovelnoi bezpeky derzhavy [Applying analytical plan for evaluation of the foreign state security status]. *Stratehichni priority – Strategic priorities*, 1 (38), 112–123 [in Ukrainian].
3. Kremen, O.I. (2009). Vidkrytist ekonomiky ta napriamy yii otsinky [The openness of the economy and areas of evaluation]. *nbuv.gov.ua*. Retrieved from http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Ekpr/2009_31/Zmist/1PDF.pdf [in Ukrainian].
4. Ladychenko, K.I. (2105). Indykatory vymiriuvannya zovnishnotohovelnoi vidkrytosti natsionalnoi ekonomiky [Indicators measuring foreign trade openness of the national economy]. *Ekonomichnyi prostir – Economic space*, 95, 16–25 [in Ukrainian].
5. Melnyk, T. (2008). Eksportnyi potentsial Ukrainy: metodolohiia otsinky ta analiz [Export potential of Ukraine: methodology for evaluation and analysis]. *Mizhnarodna ekonomichna polityka – International economic policy*, 1–2 (8–9), 241–271 [in Ukrainian].
6. Sanina, O.R., & Kirienko, Yu.A. (2011). Indykatory otsinky vidkrytosti ekonomichnoi systemy Ukrainy [Indicators of the evaluation of the openness of Ukraine's economic system]. *Menedzhment ta pidpriemnytstvo v Ukraini: etapy stanovlennia i problemy rozvytku – Management and Entrepreneurship in Ukraine: Stages of Development and Development Issues: zbirnyk naukovykh prats Instytutu pidpriemnytstva ta perspektyvnykh tekhnolohiy – Scientific Bulletin of Institute of Enterprise and Advanced Technologies*, (pp. 158–166). (O.Ye. Kuzmin, Eds.). Lviv: Vydavnytstvo Lvivskoi politekhniki [in Ukrainian].
7. United Nations Conference on Trade and Development. (n. d.). *unctadstat.unctad.org*. Retrieved from <http://unctadstat.unctad.org/wds/ReportFolders/reportFolders.aspx> [in English].
8. United Nations Conference on Trade and Development. (n. d.). *unctadstat.unctad.org*. Retrieved from <http://unctadstat.unctad.org/wds/TableViewer/tableView.aspx> [in English].
9. The World Bank Group. World Development Indicators. (n. d.). *data.worldbank.org*. Retrieved from <http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?locations=UA&start=2013&view=chart> [in English].